УДК 811.111'38:821.111
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.41.2.20

Подсєвак К. С.,
старший викладач кафедри англійської мови
факультету перекладознавства
Київського національного лінгвістичного університету

МЕТОДИ ЛІНГВОПОЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ БІНАРНОЇ ОПОЗИЦІЇ «ЛЮДИНА-ТЕХНІКА» У ТЕКСТАХ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ РЕЯ БРЕДБЕРІ

Анотація. У статті описано методику лінгвопоетичного аналізу бінарної опозиції «людина-техніка» у текстах наукової фантастики Рея Бредбері. У ході дослідження визначено доцільність застосування лінгвопоетичного аналізу на першому етапі вивчення бінарної опозиції «людина-техніка» у творчості письменника, що зумовлюється можливістю розгляду бінарної опозиції як компоненту художнього цілого відповідно до творчого замислу автора та його індивідуального досвіду.

Результати аналізу демонструють, що лінгвопоетичний аналіз бінарної опозиції «людина-техніка» у творчості Рея Бредбері вимагає застосування таких методів: жанровий, трирівневий (семантичний, метасеміотичний та метаметасеміотичний) аналіз та лінгвопоетичний аналіз художнього концепту шляхом його моделювання. Жанровий аналіз застосовується як засіб визначення специфіки жанру твору, в якому вербалізується бінарна опозиція, та індивідуального світогляду автора, який визначає його ставлення до понять, що складають бінарну опозицію. Трирівневий аналіз уможливлює введення кожного конкретного контексту, що містить засоби вербалізації бінарної опозиції «людина-техніка» у загальний контекст творчості автора і дозволяє виявити сутність ідеї, закладеної в такому контексті.

На заключному етапі лінгвопоетичного аналізу бінарної опозиції «людина-техніка» доцільно звернутися до моделювання художніх концептів ЛЮДИНА та ТЕХНІКА у творчості Рея Бредбері шляхом визначення універсально-смислового, узагальнено-змістовного та оцінно-образного компонентів наведених концептів, що дозволяє виявити співвідношення авторського та загальнолюдського бачення цих концептів для більш глибокого розуміння бінарної опозиції «людина-техніка» у творчості письменника.

Ключові слова: бінарна опозиція «людина-техніка», Рей Бредбері, лінгвопоетичний аналіз, жанровий аналіз, трирівневий аналіз, лінгвопоетичний аналіз художнього концепту.

Постановка проблеми. Хоча подвійне сприйняття оточуючого світу споконвічно властиве людському мисленню, вербальна репрезентація бінарних опозицій залежить від конкретного контексту та конкретного автора. Це явище зумовлене тим, що бінарні опозиції лежать в основі конфептосфери, або картини світу, індивідуума і нації, а існування бінарних опозицій у художньому тексті зумовлене природою літературної творчості.

Аналіз бінарних опозицій у творчості окремого письменника дозволяє визначити особливості його світосприйняття та глибше пізнати його картину світу, що зумовлює необхідність розробки методики аналізу бінарних опозицій у художніх текстах. Перший крок у такій методиці – це лінгвопоетичний аналіз, який актуалізує бінарні опозиції як компонент художнього тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методи опису змістовної і композиційної сторін художніх текстів розроблені у літературознавстві, а мовні особливості вивчаються лінгвостилістикою. Однак для визначення того, як ті чи інші мовні одиниці включаються письменником у складний процес художньої творчості, однієї лише лінгвостилістики виявляється недостатньо. Це питання виходить за рамки традиційної лінгвостилістичної проблематики і є центральним для іншої філологічної дисципліни – лінгвопоетики [1, с. 23].

Лінгвопоетичний аналіз, за О.Б. Борисовою, передбачає «розчленування складно організованого цілого на частини, осмислення виділених в ньому сторін, елементів, а також зв'язків між ними» [2, с. 101]. Зокрема, на думку В.Я. Задорнової, лінгвопоетичний підхід до творів словесно-художньої творчості спрямований «не на просте виявлення тих чи інших стилістичних прийомів або мовних засобів, а на роз'яснення емоційно-естетичного впливу, що здійснюється художнім твором» [3, с. 127]. Як вважає авторка, дослідника цікавить, як текст (мовленнєвий твір) перетворюється на витвір словесного мистецтва та якими художніми засобами втілюється ідейний задум автора [3, с. 127].

Таким чином, звернення до лінгвопоетичного аналізу бінарних опозицій дозволяє розглядати їх як компонент художнього цілого, зумовлений творчим замислом автора та визначений його індивідуальним досвідом, що визначає актуальність теми дослідження.

Мета статті – описати методику лінгвопоетичного аналізу бінарної опозиції «людина-техніка» у текстах наукової фантастики Рея Бредбері.

Виклад основного матеріалу. Лінгвопоетика, відповідно до твердження А.О. Ліпгарта, сприймається як третій рівень дослідження художнього тексту, якому передують, по-перше, семантичний аналіз, по-друге, лінгвостилістичний аналіз з урахуванням додаткових особливостей мовних одиниць, що властиві їм незалежно від контексту або ж виникають у контексті [4, с. 44]. Однак, на відміну від суто лінгвостилістичного аналізу, якому може підлягати будь-який уривок із будь-якого тексту, лінгвопоетичний розбір можна починати тільки тоді, коли прочитано і відчуто весь твір. Від дослідника вимагається проникнення в ідейний задум письменника, знайомство з його світоглядом і естетичною позицією, способом художнього мислення, ставленням до культурно-філологічної традиції [5, с. 52].

Оскільки в роботі розглядається бінарна опозиція «людина-техніка» в контексті наукової фантастики Рея Бредбері, то лінгвопоетичний аналіз доцільно почати саме з аналізу контексту твору, що обумовлює доцільність застосування методики жанрового аналізу, оскільки, за М. Яремкович, для цілісного розуміння художнього твору «показовою […] є жанрова дефініція, для з'ясування якої виокремлюються загальні ознаки груп творів, пов'язаних приналежністю до одного жанру, при цьому вони виявляються досить різнорідними» [6, с. 176].

Жанр, за твердженням М. Яремкович, «акумулює численні характеристики тексту лише при його визначенні можлива повноцінна інтерпретація художнього твору» [6, с. 176]. Індивідуальні особливості реалізації жанрової своєрідності в конкретному тексті, в творчості окремого письменника становлять предмет зацікавленості дослідників впродовж багатьох десятиліть [6, с. 176].

Беручи до уваги твердження Л.В. Скориної, яка радить з метою спрощення жанрового аналізу застосовувати «систему домінант, які характеризують певний […] різновид» [7, с. 387–388], автор вважає за доцільне сконцентрувати жанровий аналіз текстів наукової фантастики Рея Бредбері до тих домінант, що детермінують існування у цих текстах опозиції «людина-техніка». Тому жанровий аналіз у дисертаційній праці зводиться до визначення особливостей наукової фантастики Рея Бредбері як жанру художньої літератури та її художньої своєрідності, зумовленої індивідуальним авторським баченням світу.

Жанр фантастики належить до художнього стилю, якому належить особливе місце серед стилів. Він відрізняється образністю та виразністю, поетичністю, естетикою мовлення й завдяки своїм особливим експресивно-естетичним якостям помітно виділяється серед інших різновидів літературної мови [8, с. 59]. Сутність наукової фантастики складає мрія про використання наукових досягнень людиною, до перетворення природи, суспільства і людини. Показ впливу науки на розвиток суспільства і людини, відображення наукового прогресу, оволодіння природою і пізнання світу в психіці, почуттях, побуті людини – головний сенс, значення і мета науково-фантастичної літератури [9, с. 3].

Твір фантастичної прози – твір, сюжет якого ґрунтується на фантастиці, тобто уявний світ якого не відповідає наявному реальному світу або прийнятому, усталеному поняттю можливого. Художній образ у фантастичній прозі виходить за межі мімезису, твориться шляхом моделювання письменником «нового» світу, який живе за своїми законами й нормами, чи завдяки створенню автором двох паралельних світів – дійсного та ірреального, фантастичного [10, URL]. Тож наукова фантастика – жанр художньої літератури, який характеризується взаємозв'язком двох формально-змістових планів – наукового й художнього – та метою якого є художнє зображення вигаданого фантастичного світу як реально існуючого на підставі чотирьох ознак: фантастичності, науковості, орієнтації на сучасність і спрямованості в майбутнє [11, с. 6].

Аналіз бінарної опозиції «людина-техніка» у творчості Рея Бредбері вимагає змалювання авторської картини світу та його ставлення до наведених явищ. Рей Дуглас Бредбері – видатний письменник-фантаст XX століття. Рей Бредбері – мислитель зі своєрідним поглядом на сьогоднішній світ і перспективу людської еволюції (у цьому плані він близький до Олдоса Хакслі та Джорджа Оруелла). Твори Рея Бредбері, справді національного письменника, дають можливість зрозуміти особливості сучасної американської культури [12, с. 3].

Художній світ Бредбері відкриває ситуацію земної самотності людини в Космосі і стверджує непорушність духовних цінностей людства, завдяки яким людина здатна створити власний космос як невід'ємну частину загального світового порядку і зберігати його як землю. Бредбері наполегливо і послідовно входить у фантастичний простір не для того, щоб створити захоплюючі фантасмагорії міжпланетних контактів (подібні сюжети займають в його творчості периферійні ділянки), а для того, щоб втілити жагу людини до пізнання безмежного світу і самопізнання [13, с. 23].

Твори Рея Бредбері в більшості своїй – це короткі оповідання, що містять замальовки, які зводяться до гостро драматичних, психологічних моментів, побудовані в основному на діалогах, монологах, міркуваннях героїв. Більш того, визначною особливістю творчості письменника постає спроба зрозуміти, як насправді пов'язані між собою людина та її творіння – техніка. Зокрема, наукова фантастика Рея Бредбері не концентрується на перевагах досягнень науки і техніки. Сам науково-технічний прогрес виступає у Бредбері складником «цивілізації споживання», а для автора головне – його морально-психологічні наслідки. З огляду на це, проза Рея Бредбері – це психологічна проза на фантастичній основі.

Трирівневий аналіз доцільно використовувати з метою визначення лексичних та лексико-семантичних засобів образної номінації бінарної опозиції «людина-техніка» у текстах наукової фантастики Рея Бредбері, що зумовлене його сконцентрованістю на окремих лексичних одиницях і стилістичних явищах та їх ролі у тексті. Таким чином, застосування трирівневого аналізу є доцільним з огляду на його потенціал у визначенні членів бінарної опозиції «людина-техніка», які є визначними для текстів наукової фантастики Рея Бредбері.

Метод трирівневого аналізу було вперше запропоновано в роботах О.С. Ахманової та Р.Ф. Ідзеліса [5], а пізніше – і в роботі В.Я. Задорнової [3]. Він спирався на сходження від часткового до загального, оскільки було зрозуміло, що загальний естетичний ефект літературних творів обумовлений, крім змістовних і композиційних характеристик, вживанням стилістично маркованих мовних одиниць; було поставлено питання про способи розуміння художнього тексту та обговорення його естетичної значущості в зв'язку з конкретними мовними одиницями [14, с. 83].

Трирівневий аналіз складається з семантичного, метасеміотичного і метаметасеміотичного опису художнього твору. При аналізі тексту на семантичному рівні обговорюються значення конкретних слів, тому що без розуміння одиниць, що власне вкладають текст, неможливо обговорення його більш складних конотативних властивостей. Крім лексики, можуть враховуватися певні факти морфологічного або синтаксичного рівня, якщо вони звертають на себе увагу і потребують особливого коментаря. Далі відбувається перехід до метасеміотичного рівня, коли дослідник обговорює не окремі одиниці, а способи їх поєднання в рамках словосполучення і речення або в рамках цілого тексту у зв'язку з тими конотаціями, які тягне за собою вживання цих мовних одиниць. Далі у ході трирівневого аналізу після обговорення значення одиниць і їх конотативних властивостей підводиться загальний підсумок і визначається те, що в цілому означає художній твір. Це є метаметасеміо-

тичним рівнем: «Загальна лінія міркувань зрозуміла, але аналіз такого роду просто констатував безпосередній зміст вірша [художнього твору] і наявність у ньому конотативних одиниць» [15, с. 225].

Автор розглядає особливості застосування методу трирівневого аналізу на прикладі: *"Hello," whispered Montag, fascinated as always with the dead beast, the living beast* [16, с. 11]. У наведеному фрагменті концепт ТЕХНІКА актуалізується за допомогою прикметника *dead*. Словникове значення прикметника *dead*: «1) позбавлений життя; 2) такий, що виглядає мертвим; що не має сил рухатися або здійснювати інші дії; 3) неживий [не має душі]; 4) абсолютно уніфікований» [17, URL].

Метасеміотичний аналіз дозволяє стверджувати, що в аналізованому контексті актуалізується значення (3). Таким чином, одиниця техніки описується як така, що позбавлена душі, на відміну від людини, в чому і вбачається бінарна опозиція «людина-техніка» у наведеному контексті. Прикметник застосовано у словосполученні *dead beast*, тобто поєднано із номінацією живого об'єкта, що є оксоморонним словосполученням. Метаметасеміотичний аналіз уводить аналізований контекст у загальний контекст творчості автора, що дозволяє виявити наступну ідею, закладену в аналізованому контексті: навіть якщо людина і намагається створити живу істоту із застосуванням технологій, така істота не стане по-справжньому живою.

Наступний крок – метод лінгвопоетичного аналізу художнього концепту. Доцільність наведеного методу пов'язана з тим, що, якщо суспільним корелятом образного й концептуального знакоутворення можна розглядати широкий культурно-історичний контекст, то авторський світогляд набуває акцентуації у смислових домінантах «глибинних семантичних перетворень (передусім шляхом створення авторської метафоричної образної системи) та опозиціях як вербалізаторах авторських концептів» [18, с. 158]. Підсилення асоціативних мовних зв'язків відбувається шляхом континуальності смислового процесу в образних вербалізованих структурах (символи, поетичні формули, стилістичні тропи тощо) [18, с. 158].

У цьому руслі доцільно створювати модель художнього концепту, яка містить концептуальні ознаки, що виокремлені з трьох основних вимірів знань: універсально-смисловий, узагальнено-змістовий та оцінно-образний. З метою реконструкції моделі художнього концепту вслід за Ю.Л. Главацькою вважається за доцільне здійснити виявлення складників кожного виміру знань про цей художній концепт [19, с. 47].

Універсально-смисловий вимір знань про художній концепт корелює з передконцептуальною іпостассю концепту, тобто його архетипами, «колективним позасвідомим», які є стрижнем, що забезпечує єдність складників концепту. Ця площина носить універсальний характер та містить такі складники концепту, які співвідносяться носіями різних мов з одним і тим самим фрагментом дійсності, об'єктивують спільні для всього людства знання про досліджуваний концепт [19, с. 47]. Узагальнено-змістовий вимір знань про концепт – це узагальнений зміст мовних одиниць, які є засобами прямої номінації, що покривають семантичну область концепту. Аналіз дефініцій лексичних одиниць, які вербалізують концепт, здійснюється на основі тлумачних словників із залученням семантичного аналізу [19, с. 47]. Оцінно-образний вимір знань про художній концепт відображає опредметнені у мовній свідомості концептуальні метафори та оксиморони, через які осмислюється досліджуваний концепт, та набір позитивних і негативних оцінок, через які він емоційно «переживається» [19, с. 48].

Автор розглядає модель художнього концепту ТЕХНІКА у творах Рея Бредбері. Універсально-смисловий вимір концепту ТЕХНІКА полягає в тому, що у всьому світі поняття «техніка» пов'язане з автоматизацією, спрощенням колись ручних процедур та в загальному вигляді користю для людства. Узагальнено-змістовний вимір концепту ТЕХНІКА "TECHNOLOGY": «1) практичне застосування знань, особливо в певній галузі; 2) спосіб виконання завдання, особливо з використанням технічних процесів, методів чи знань; 3) спеціалізовані аспекти певної галузі діяльності» [17, URL].

Оцінно-образний вимір концепту ТЕХНІКА передбачає аналіз асоціацій, які пов'язуються із цим концептом в уяві автора. Основні асоціації, пов'язані із концептом техніка у Рея Бредбері, – позбавленість життя (*The Mechanical Hound slept but did not sleep, lived but did not live in its gently humming, gently vibrating, softly illuminated kennel back in a dark corner of the firehouse* [16, с. 11]), статичність (*Come off it. It doesn't like or dislike. It just "functions". It's like a lesson in ballistics* [16, с. 12]), хижість (*At night when things got dull, which was every night, the men slid down the brass poles, and set the ticking combinations of the olfactory system of the Hound and let loose rats in the firehouse area-way, and sometimes chickens, and sometimes cats that would have to be drowned anyway, and there would be betting to see which the Hound would seize first* [16, с. 11]). Таким чином, лінгвопоетичний аналіз художнього концепту ТЕХНІКА дозволив виявити, що у творчості Рея Бредбері цей концепт відрізняється від загальнолюдського, оскільки автор з певним острахом ставиться до надбань технічного прогресу, вважаючи їх потенційно небезпечними для людства.

Висновки. При використанні методів лінгвопоетичного аналізу основна увага зосереджується на виявленні та інтерпретації значущих для наукової фантастики Рея Бредбері лексичних та лексико-семантичних засобів актуалізації бінарної опозиції «людина-техніка» шляхом застосування методів жанрового, трирівневого (семантичного, метасеміотичного та метаметасеміотичного) аналізу та лінгвопоетичного аналізу художнього концепту. Застосування жанрового аналізу дозволяє розглянути сутність бінарної опозиції «людина-техніка» в контексті жанру та авторського світогляду. Трирівневий аналіз уможливлює введення кожного конкретного контексту, що містить засоби вербалізації бінарної опозиції «людина-техніка» у загальний контекст творчості автора і дозволяє виявити сутність ідеї, закладеної в такому контексті. Лінгвопоетичний аналіз художнього концепту на основі його моделювання дозволяє виявити співвідношення авторського та загальнолюдського бачення аналізованого концепту, що сприяє більш глибокому розумінню бінарної опозиції «людина-техніка».

Перспективним напрямом дослідження є розроблення комплексної методики вивчення лексичних та лексико-семантичних засобів актуалізації бінарної опозиції «людина-техніка» у творчості Рея Бредбері із застосуванням методів лінгвопоетичного, лінгвістичного та лінгвокогнітивного аналізу.

Література:

1. Рудакова А.В. Лингвопоэтика многокомпонентных атрибутивных словосочетаний в английской драме XVI – XVII веков. Саарбрюккене : Lambert Academic Publishing, 2014. 213 с.

2. Борисова Е.Б. Методологические принципы лингвопоэтического изучения литературно-художественного образа // Вестник Вятского гос. гуманитарного университета. Филология и искусствоведение. 2012. № 2 (1). С. 99–103.
3. Задорнова В.Я. Восприятие и интерпретация художественного текста. Москва : Высшая школа, 1984. 152 с.
4. Липгарт А.А. Лингвопоэтика повествовательных типов в сонетном цикле Уильяма Шекспира // Философия языка. Функциональная стилистика. Лингвопоэтика: Сб. научных статей / ред. А.А. Липгарта, Е.М. Колычевой. Москва : Макс Пресс, 2009. Том 3. С. 81–106.
5. Akhmanova O., Zadornova V. On Linguopoetic Stratification of Literary Text // Poetica : An International Journal of Linguistics. Literary Studies. 1977. № 7. P. 50–60.
6. Яремкович М. Жанрова своєріднісь малої прози Марка Вовчка // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. 2010. № 14. С. 176–179.
7. Скорина Л.В. Аналіз художнього твору : навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей (філологія, літературна творчість, журналістика). Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 424 с.
8. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1961. 520 с.
9. Фетисова А.Н. Научная фантастика в условиях модерна и постмодерна: культурно-исторические аспекты. Дис. Ростов-на-Дону, 2008. Автореферат. 21 с.
10. Рыльщикова Л.М. Письменные формы существования научно-фантастического дискурса URL: http://jurnal.org/articles/2007/fill2.html (дата звернення: 20.10.2019).
11. Катиш Т.В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики. Дис. Донецьк, 2005. Автореферат. 19 с.
12. Новикова В.Г. Фантастическая новелла Рэя Бредбери. Дисс. Нижний Новгород, 1992. Автореферат. 26 с.
13. Маркина Н.В. Художественный мир Рэя Брэдбери: традиции и новаторство. Дисс. Нижний Новгород, 2006. Автореферат. 24 с.
14. Akhmanova O., Zadornova V. Cross-Cultural Communication and Translation of World Classics // Literature in Translation. New Delhi, 1988. P. 81–91.
15. Красникова Л.В. О специфике лингвопоэтического исследования художественного текста // Мир науки, культуры, образования. 2014. № 3 (46). С. 224–227.
16. Bradbury R. Fahrenheit 451. URL: https://www.secret-satire-society.org/wp-content/uploads/2014/01/Ray-Bradbury-Fahrenheit-451.pdf (дата звернення: 17.09.2019).
17. Merriam-Webster's Dictionary. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/ (дата звернення: 20.10.2019).
18. Чистяк Д.О. Дослідження художнього концепту в лінгвопоетнчніп перспективі // Науковий вісник ДДГТУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2016. № 5. Т. 2. С. 157–159.
19. Главацька Ю.Л. Модель художнього концепту комізм у текстах англомовних байок // Нова Філологія: Зб. наук. праць. 2009. № 34. С. 45–50.

Posievak K. Methods of linguopoietic analysis of binary opposition "human being – technology" in science fiction texts by Ray Bradbury

Summary. The article describes the methodology of linguopoietic analysis of binary opposition "human being – technology" in science fiction texts by Ray Bradbury. The research justifies the use of linguopoietic analysis at the first stage of studying the binary opposition "human being – technology" in the writer's works which is conditioned by the possibility of considering the binary opposition as a component of the artistic whole in accordance with the creative intent of the author and his individual experience. The results of the research demonstrate that the linguopoietic analysis of the binary opposition "human being – technology" in the works by Ray Bradbury requires the use of such methods as genre, three-level (semantic, metasemiotic and metametasemiotic) analysis and linguopoietic analysis of the artistic concept through its modeling.

Accordingly, genre analysis is used as a means of determining the specifics of the genre of the work in which the binary opposition is verbalized and the individual worldview of the author which determines his attitude to the concepts that constitute the binary opposition. Three-level analysis makes it possible to introduce each context containing the means of verbalizing the binary opposition "human being – technology" into the general context of the author's work and to reveal the essence of the idea embedded in such a context.

At the final stage of the linguopoietic analysis of the binary opposition "human being – technology", it is advisable to use modeling the artistic concepts HUMAN BEING and TECHNOLOGY in Ray Bradbury's work by defining universally-meaningful, generic-meaningful and evaluative-figurative components of the above concepts which allows to identify the author's and the general universal view of these concepts for a deeper understanding of the binary opposition of "human being – technology" in the writer's work.

Key words: binary opposition "human being – technology", Ray Bradbury, linguopoietic analysis, genre analysis, three-level analysis, linguopoietic analysis of artistic concept.